

ІСТОРІЯ МІСТА ВОЛОДИМИРА У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ ВІТЧИЗНЯНИХ І ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДНИКІВ

У статті розглянуті праці вітчизняних і зарубіжних дослідників, у яких розкриваються важливі сторінки політичної, економічної та культурної історії міста Володимира, яке впродовж багатьох століть відігравало важливу роль не тільки в житті Волині, але й всієї України. Встановлені основні проблеми вивчення малодосліджених аспектів його історичного розвитку.

Ключові слова: давньоруське місто, першоджерела, монографія, наукова розвідка, історико-краєзнавчий нарис.

The author analyses works of the national and foreign researchers pointing to the main stages of the political, economic and cultural history of the Volodymyr city that for many centuries was playing an important role in the life of not only Volyn but all Ukraine too. Basic problems of research of the understudied aspects of the city's historical development are highlighted in the article.

Key words: Old Russian city, authentic sources, monograph, scientific investigation, historical and area study.

Постановка наукової проблеми та її значення. Одним з важливих завдань української історичної науки є вивчення руських міст, які були торгово-ремісничими, політико-адміністративними та культурними осередками. З уваги на значення їм присвячено фундаментальні праці багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників. Попри сказане, дослідження міст і надалі залишається однією з найактуальніших проблем як середньовічної, так і нової історії. Безперечно, це стосується і волинських міст, зокрема одного з її найдавніших і найбільших – Володимира.

Мета дослідження охарактеризувати науковий доробок вітчизняних і зарубіжних дослідників з історії Володимира. Відповідно до мети сформульовано завдання дослідження: проаналізувати різноманітні джерела і дослідження істориків з вивчення процесу становлення та розвитку міста.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Нині про місто Володимир написано багато наукових праць. Протягом багатьох років про столицю Галицько-Волинського князівства писали відомі вітчизняні й зарубіжні історики, представники інших напрямків науки економісти, правники, філологи, мистецтвознавці тощо. Але передусім слід назвати історичні джерела, на основі яких вчені багатьох поколінь досліджували і створили цілісну історію одного з найстаровинніших давньоруських міст Волині. Насамперед, це Руський літопис, який охоплює «Повість минулих літ», «Київський», «Галицький-Волинський» літописи [21]. В нього включені також актові матеріали, зокрема «Заповіт» Володимирського князя Володимира Васильовича (1288 р.). У цьому першоджерелі висвітлюється історія міста у період від 80-х рр. X до кінця XIII століття. Це стосується утвердження князем у столярному Володимирі, структури міста, його укріплень, культових споруд тощо. Зокрема, як свідчить літопис, воно назване іменем його засновника – київського князя Володимира Святославича. Уперше місто згадується в літописі під 988 р., коли князь Володимир віддав його в удільне володіння своєму синові Всеволоду. Тоді воно стало центром удільного Володимирського князівства [21, стлб. 105].

Інформацію про час виникнення досліджуваного міста знаходимо в записках угорського хроніста Аноніма, який був нотарем короля Бели IV (1233–1270 рр.). У своїй праці «Геста Гунгарорум» чи «Діяння угрів» він зазначав, що місто Володимир (Лодомир) існувало вже в IX столітті [9, с. 84, примітка 302].

Перший досвід дослідження міста представлений у роботах дослідників XIX ст. М. Карамзіна, В.Татищева, С. Русова, С. Коссовича, П. Карашевича. Зокрема, В.Татищева акцентував увагу на значенні Володимира як важливого торговельного центру. Його розташування на вигідному водному шляху (Балтійське море–Вісла–Західний Буг–Дністер–Чорне море) сприяло розвитку торгівлі. Для розвантаження і навантаження суден у місті були обладнані спеціальні «увози». Через Володимир пролягав шлях, що зв'язував Русь з Польщею: Київ–Луцьк–Володимир–Краків–Битом–Ополе–Вроцлав. Важливе економічне значення мала також дорога, яка сполучала Володимир з польським містом Торунем. У XII–XIII ст. Володимир завдяки вигідному геополітичному розташуванню став одним із значних центрів торгівлі Русі з країнами Західної Європи. Аналізував В. Татищев і рівень розвитку культури, яка досягла у стародавньому Володимирі досить високого рівня. Про це свідчить хоча б той факт, що в місті при єпископській кафедрі існувала школа, відкрита, ймовірно, після 992 р., коли була створена єпархія. Літописець Нестор приїжджав, начебто, в 1097 р. у Володимир «смотрення ради училищ і наставлення учителей» [25, с. 64, 115].

Історик початку XIX ст. М. Карамзін торкнувся проблеми виникнення Володимира та його назви – Лодомир і погодився з думкою угорського хроніста XIII ст. Аноніма, що місто існувало вже у 884 році [9, с. 84, примітка 302].

У плані вивчення забудови Володимира та характеру міських жител цікавим є їх опис Волинським губернським прокурором С. Русовим, який побував там на початку XIX століття. Він, зокрема, писав, що помешкання багатих людей подібні до палаців, а звичайні будинки не кращі за корчми, всі ж інші – просто хатини. Кам'яні будівлі трапляються досить рідко, а дерев'яні споруджуються із застосуванням стовпів і коротких дощок. Стіни обмащені глиною і побілені [23, с. 163].

Опис давньої топоніміки Володимира, а також окремі відомості про його церкви зібрав любитель старовини С. Коссович, який служив тут священиком впродовж 64 років, з 1813 по 1877. В історичних нотатках, написаних ним у 1830 і доповнених у 1858 рр., що залишилися неопублікованими, він подає назви урочищ як у самому місті, так і в радіусі 3–5 км навколо нього. Серед них цікавими є топоніми, корені яких сягають ранньослов'янського часу: Тур'є поле, Баби, Волосів, Волостав, Колядово, Стриб'яги та інші. Краєзнавець описав церкви Володимира середньовічного та нового часу, вказавши на їх місцезнаходження. Рукопис ще наприкінці XIX ст. зберігався в Давньосховищі Св.-Володимирського Братства. Серед описаних ним храмів можна виділити Введенський, що знаходився між Володимирським замком і Василівською церквою. На думку, С. Коссовича церква була побудована не пізніше першої половини XIV століття [26, с. 139–140]. Він так описував її: «церква складена з колотого соснового дерева, має три верхи, невеликого простору, тому що доволі старовинна... Внаслідок кількарязового підняття задля вкладання нових підвалин на кутах вона зовсім роз'єдналася» [2, с. 32]. Судячи з цього опису, вона являла собою загальнопоширений тип української церкви.

У середині XIX ст. вийшла друком праця П. Карашевича, в якій подано опис православних церков Володимира із зазначенням їх локалізації, в тому числі Успенської, Василівської та інших [10, с. 25–26].

Цікаві наукові розвідки, що стосуються безпосередньо древнього Володимира, провели члени Свято-Володимирського братства, заснованого в 1887 р., О. Левицький [19] та О. Дверницький. Останній був його організатором. Братчики не лише збирали пам'ятки, а й описували їх. Серед них варто виділити самого О. Дверницького, який окрім своєї безпосередньої діяльності – займав посаду голова мирових судів Володимир-Волинського повіту, активно займався й краєзнавством. Його публікації присвячені археологічним дослідженням у місті та його околицях, а також містять опис найважливіших культових споруд Володимира з конкретною їх локалізацією [5, с. 36–50; 6, с. 3–63]. До 900-річчя створення Волинської єпархії в 1892 р. членами братства був опублікований альбом волинських старожитностей, куди, зокрема, увійшли нарис про історію Володимирського Успенського кафедрального собору та каталог предметів братського давньосховища, що було теж засноване О. Дверницьким [13, с. 573–577]. Воно стало прообразом історичного музею, що й нині функціонує у м. Володимирі, розташований у колишньому будинку, де проживав його фундатор і носить ім'я свого засновника. Також у знак пошани до діяльності О. Дверницького, поховали його на території Успенського собору. Більше на церковному погості у місті не ховали нікого.

Чимало даних про Володимир середньовічного і нового часу знаходимо в працях істориків другої половини XIX ст. О. Андріяшева, П. Батюшкова та П. Іванова. В них, поруч з іншими, викладено й основні історичні події періоду, які безпосередньо торкаються становлення Володимира як культурного та політичного центру Волинської землі [1; 3; 7]. Це були книги загального характеру.

Серед наукових праць кінця XIX ст., присвячених безпосередньо місту, найбільшої уваги заслуговує монографія М. Теодоровича. Автор зробив описи всіх храмів і монастирів з визначенням їх розташування. В праці подаються також описи давнього городища та замку у зв'язку з його ревізіями 1545, 1552, 1765 і 1789 років [26].

Істотний внесок у вивчення історії Володимира зробив О. Цинкаловський. В його працях окрім питань походження назви міста, його географічного положення, часу освоєння окремих територій, подається історія і місцезнаходження окремих об'єктів, що дає можливість відтворити загальну картину розвитку міста X–XVIII століть [29; 30]. Особливо вартій уваги двотомний красназвничий словник, в окремих статтях якого згадуються передмістя Володимира: Білі Береги, Гумнища, Дівича дорога, Завалля, Залужжя, Михайлівщина, Онуфріївщина або Велесовщина, Острівок, Піщаниця, Рилавиця [31; 32].

Загалом дослідниками другої половини XIX – першої половини XX ст. був накопичений значний матеріал і вирішені або поставлені окремі питання історичного розвитку Володимира.

Дещо збагатилась історіографія з середини XX століття. Так, в узагальнюючій монографії про давньоруські міста, М. Тихомиров торкнувся й історії Володимира [28]. Деякі аспекти середньовічної історії Володимира відображені О. Компан у її дослідженні міст України другої половини XVII століття [11]. Значний інтерес представляє монографія П. Раппопорта, присвячена військовому зодчеству західноруських земель X–XIV століть. В ній наведені плани міста, на яких чітко видно залишки давніх валів, в'їзних воріт [22].

Український історик Г. Логвин досліджував здебільшого культурно-мистецьку спадщину древнього Володимира. За його даними, у XII ст. в місті склалася своя архітектурно-мистецька школа, тісно пов'язана з архітектурою Придніпров'я. Про це свідчить Успенський собор, побудований у 1157–1160 рр. за часів князювання Мстислава Ізяславича, і розкопані в урочищі Федорівщина залишки великої церкви. Обидві споруди за планом повторюють Успенський собор Києво-Печерської лаври. Як вважає дослідник, своєю архітектурною собор у Володимирі подібний до київських і чернігівських культових споруд, що є одним із свідчень єдності й зв'язків руських земель після розпаду Київської Русі. До кінця XII – початку XIII ст. належав і великий чотиростовповий храм, фундамент якого розкопав професор М. Крагер у 1958 році. Видатним пам'ятником архітектури кінця XIII – початку XIV ст. є Василівська церква-ротонда, що не має прямих аналогів у світовій архітектурі [20, с. 158–159].

Історико-красназвничий опис Володимира-Волинського подали Я. Ісаєвич та А. Мартинюк. Автори коротко характеризували оборонні укріплення, архітектурні пам'ятки, вказуючи на час їх виникнення та місцезнаходження, ними зроблена спроба також визначити характер забудови центра Володимира [8].

Питання виникнення і ранньої історії Володимира частково розглядається в монографії М. Котляра, присвяченій проблемам формування території і виникнення міст Галицько-Волинської Русі IX–XIII століть [12].

Дослідженням фортифікації та поселенської структури Володимира займався й М. Кучинко. На особливу увагу заслуговують спеціальні статті, присвячені історії виникнення та княжої доби міста [16; 16; 18].

Досить докладно М. Кучинко охарактеризував розвиток Володимира середньовічного часу у своєму історико-археологічному нарисі. Значну увагу науковець звернув на економіку, побут і культуру населення міста X–середини XIV століть. Автор створив комплексне дослідження середньовічної історії Володимира з врахуванням природно-географічних та історичних умов становлення міста, локалізував фортифікаційні споруди та визначив час їх побудови, розглянув поетапну еволюцію міської інфраструктури середньовічного часу. Варто зазначити, що М. Кучинко виділяє чотири етапи, які відображають зміни в історико-культурному розвитку середньовічного міста і на кожному з них фіксуються в конкретному місці оборонні споруди, головні вулиці, ринковий майдан, цивільні і культові будівлі із зазначенням часу їх появи і зникнення.

У книзі здійснюється класифікація і аналіз архітектурних об'єктів, житлових, господарських і виробничих споруд, а також різноманітних знахідок. У такий спосіб вивчення всіх категорій пам'яток дозволяє розглядати їх впродовж віків у взаємозв'язку з характеристикою господарської діяльності, суспільно-політичних стосунків та культури міського населення [14].

Певний внесок у з'ясування досліджуваної проблеми зробив канадський історик М. Бойко, в праці якого є окремі розділи, присвячені церквам і монастирям з вказівкою на їх місцезнаходження та історію будівництва [4].

Описові територіально-планувальної структури Володимира, соціально-економічному розвитку та національному складу його населення приділив увагу при дослідженні українських міст кінця XV – 60-их рр. XVI ст. П. Сас [24].

В умовах незалежної України розпочався новий етап досліджень історії Володимира. Від попередніх етапів він відрізняється, перш за все, можливістю запровадження нових методологічних підходів, якими керується сучасна українська історична наука: об'єктивність, історизм, системний підхід до вивчення політичних і соціально-економічних явищ у їх розвитку та взаємозв'язках, загальнонауковий аналіз, порівняльно-історичний, проблемно-тематичний та історико-хронологічний методи.

Особливу увагу вчених, як українських, так і зарубіжних, продовжували привертати дослідження окремих регіонів та міст. У зв'язку з цим неабиякий інтерес викликає історична топографія Володимира, який виступав культурним осередком Волині. Цілий комплекс питань, пов'язаних із заснуванням міста Володимира, особливостями планування поселення, локалізацією його основних житлових, оборонних, культових, господарських та інших об'єктів, їх еволюційною зміною впродовж тривалого періоду від X до середини XX ст., розглядається в колективній монографії науковців тодішнього Волинського національного університету імені Лесі Українки та нинішнього Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки М. Кучинка, В. Петрович та Г. Охріменка.

У книзі паралельно й у взаємному зв'язку з міською природою та соціальною топографією розкриваються важливі сторінки політичної, економічної та культурної історії, демографічного розвитку, національних відносин, освітнього та мистецького життя міста. Відтворена авторами соціотопографія Володимира X – середини XX ст. суттєво розширює пізнавальні можливості в дослідженні історії міста, яке впродовж багатьох століть відігравало роль не тільки в житті Волині, але й всієї України [17].

Заслуговує на увагу також дослідження С. Терського. На підставі фактологічного матеріалу, а саме багаторічних археологічних розкопок, що проводила Волинська археологічна експедиція Львівського історичного музею під керівництвом науковця, досліджуючи археологічні пам'ятки Володимира, С. Терському вдалося вималювати цілісну картину державного устрою, топографії середньовічного міста з його духовною та матеріальною культурами [27].

Звершуючи короткий огляд основної літератури, присвяченої Володимирі, слід наголосити про значний інтерес, як вітчизняних, так і зарубіжних науковців до вивчення історії міста у різні історичні періоди його розвитку. Проте, існує ще чимало дискусійних питань, як, ймовірно, й стануть в основі створення у подальшому нових наукових розвідок.

Джерела та література

1. Андріяшев М. А. Очерк истории Волинской земли до конца XIV столетия / М. А. Андріяшев. – К. : Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1887. – 239 с.
2. Барер С. Д. Історико-архітектурний заповідник у м. Володимирі-Волинському. Комплексні наукові пошуки. Історична довідка. – Львів, 1985. – Т. II. – Кн. 2. – Вип. I. – 206 с. // Архів Володимир-Волинського історичного музею (далі ВВІМ). – НДФ. – 1565/1.

3. Батюшков П. Н. Вольнь. Исторические судьбы Юго-Западного края / П. Н. Батюшков. – СПб. : Типография Товарищества «Общественная польза», 1888. – 288 с.
4. Бойко М. Володимир – столичний град Волині / М. Бойко. – Блумінгтон, 1988. – 230 с.
5. Дверницкий Е. Археологические исследования в г. Владимире□Вольнском и его окрестностях / Е. Дверницкий // Киевская старина. – 1887. – Т. 17. – С. 36–57.
6. Дверницкий Е. Н. Памятники древнего православия в г. Владимире-Вольнском / Е. Н. Дверницкий. – К. : Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1889. – 63 с.
7. Иванов П. А. Исторические судьбы Вольнской земли с древнейших времён до конца XIV в. / П. А. Иванов. – Одесса : Экономическая типография, 1895. – 317 с.
8. Ісасвич Я. Д. Володимир-Волинський. Історико-краєзнавчий нарис / Я. Д. Ісасвич, А. І. Мартинюк. – Львів : Каменяр, 1983. – 70 с.
9. Карамзин Н. М. История Государства Российского [Текст] : в 3 кн., заключающих в себе двенадцать томов, с полными примечаниями / Н. М. Карамзин. – 5-е изд. – СПб. : Изд. И. Эйнерлинга, 1842. – Кн. 1. – Т. 1. – 638 с.
10. Карашевич П. Очерк истории православной церкви на Волини / П. Карашевич. – СПб. : Типография Королева и комп., 1855. – 159 с.
11. Компан О.С. Міста України в другій половині XVII ст. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 387 с.
12. Котляр Н. Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Вольнской Руси IX–XIII вв. / Н. Ф. Котляр. – К. : Наукова думка, 1985. – 184 с.
13. Краткая опись предметов, поступивших в древлехранилище Св.Владимирского Братства по 1-ое января 1889 года // Вольнские епархиальные ведомости. – 1889. – № 22 (часть неоф.). – С. 573–577.
14. Кучинко М. Володимир середньовічний. Історико-археологічні нариси / М. Кучинко. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. – 144 с.
15. Кучинко М. М. Древний город Владимир на Волини / М. М. Кучинко // Древнерусский город. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 67–69.
16. Кучинко М. М. З історії виникнення Володимира-Волинського / М. М. Кучинко // Тези доповідей Республіканської II-ої наукової конференції з історичного краєзнавства. – К. : [б. в.], 1982. – 151–152.
17. Кучинко М. М. Історія міста Володимира-Волинського від найдавніших часів до середини XX ст. (у світлі соціотопографії) [Текст] : монографія / М. М. Кучинко, Г. В. Охріменко, В. В. Петрович. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2004. – 260 с.
18. Кучинко М. М. Стародавній Володимир-Волинський / М. М. Кучинко. – Луцьк : Знання, 1987. – 20 с.
19. Левинский О. И. Историческое описание Владимир-Вольнского Успенского храма, построенного в половине XII в. кн. Мстиславом Изяславичем / О. И. Левинский. – К. : Тип. С. В. Кульженко, Ново-Елисавет. ул., соб. д., 1892. – 132 с.
20. Логвин Г. Н. По Україні : Стародавні мистецькі пам'ятки / Г. Н. Логвин. – К. : Мистецтво, 1968. – 299 с.
21. Полное собрание Русских летописей. Ипатьевская летопись. – М. : Изд-во восточной литературы, 1962. – Т. 2. – 938 стлб.
22. Раппопорт П. А. Военное зодчество западнорусских земель X – XIV вв. / П. А. Раппопорт // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1967. – № 140. – 241 с.
23. Руссов С. В. Вольнские записки / соч. Степаном Руссовым в Житомире / С. В. Руссов. – СПб. : Печ. при Императорской Типографии, 1809. – 226 с.
24. Сас П. М. Феодалные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. / П. М. Сас. – К. : Наукова думка, 1989. – 230 с.
25. Татищев В. Н. История российская в 7 т. / В. Н. Татищев. – М. : Л. : Изд. АН СССР, 1963. – Т. 2. – 352 с. : ил.
26. Теодорович Н. И. Город Владимир Вольнской губернии в связи с историей Вольнской епархии. Исторический очерк. / Н. И. Теодорович – Почаев : Типография Почаевско-Успенской Лавры, 1893. – 288 с.
27. Терський С. Княже місто Володимир [Текст] : монографія / С. Терський. – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 320 с.
28. Тихомиров М. Н. Древнерусские города / М. Н. Тихомиров. – М. : Госполитиздат, 1956. – 477 с.
29. Цинкаловський О. Княжий город Володимир. Популярно-науковий нарис / О. Цинкаловський. – Львів : Накладом фонду «Учітєся брати мої», 1935. – 110 с., іл, карта (первидано 2003 р.).
30. Цинкаловський О. Матеріали до археології Володимирського повіту / О. Цинкаловський // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т. 154 : Праці історико-філософської секції. – Львів, 1937. – С. 183–240.
31. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся / Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року / О. Цинкаловський. – Вінніпег : Тов-во «Волинь», 1984. – Т. 1. – 600 с.
32. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся / Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року / О. Цинкаловський. – Вінніпег : Тов-во «Волинь», 1986. – Т. 2. – 578 с.

УДК 025.171:027.7(477.81)

С. Грипич, Г. Семенюк

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ФОНДУ РІДКІСНИХ І ЦІННИХ ВИДАНЬ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ РІВНЕНЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ

У статті висвітлено історію формування фонду рідкісних і цінних видань наукової бібліотеки РДГУ, та здійснено його джерелознавчий аналіз.

Ключові слова: рідкісні видання, цінні видання, наукова діяльність, паспортизація, наукова бібліотека РДГУ.

The article reflects the history of the formation of rare and valuable books Scientific Library RSUH, made source study analysis.

Key words: rare books, valuable publications, scientific activity, certification, Scientific Library RSUH.

Суспільство не може розвиватися цивілізовано, якщо серед його пріоритетів не стоїть завдання збереження духовного надбання нації, в тому числі книжкових пам'яток історії та культури. Значущість книг у розвитку людства, його історії, науки, культури є беззаперечною. Особливу роль вони відіграють і в освіті. Тому книга, газета, журнал мають свою цінність як об'єкти інформації і знань, які кожне покоління, отримавши від попереднього, повинно зберегти, примножити й передати майбутнім поколінням. У цьому полягає одна із головних функцій бібліотек у суспільстві незалежно від їх типової та видової приналежності.

Наукова бібліотека Рівненського державного гуманітарного університету (далі – РДГУ) з часу створення і до сьогодні поступово формує свої фонди відповідно до вимог і завдань навчального і наукового процесів вищого навчального закладу. Її фонди не тільки якісно формуються, але й дбайливо зберігаються для наступних поколінь студентів та науковців. Проте кожна бібліотека є не тільки освітньою установою, але й закладом культури. І книга, як предмет її більш як тисячолітнього розвитку, в першу чергу, є предметом культури, і разом з тим джерелом знань та інформації.

Особливо актуальною ця теза почала звучати наприкінці ХХ – початку ХХІ століть, коли електронні джерела інформації стрімко увійшли в життя суспільства, поступово відтісняючи друковані видання. Але після звичної ейфорії від всього нового, як правило,